

УДК 316.64:94]:32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.30>

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Юрій Борейко

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра політології та публічного управління
вул. Шопена, 24, 43025, м. Луцьк, Україна*

Тетяна Федотова

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедри загальної та клінічної психології
вул. Банкова, 9, 43021, м. Луцьк, Україна*

Мета статті полягає у з'ясуванні соціокультурного потенціалу форм та засобів конструювання історичної політики. З опорою на міждисциплінарний підхід обґрунтовано особливості функціонування історичної політики у формі публічного суперництва за інтерпретацію минулого, розкрито потенціал топонімічного простору і комеморативних практик як засобів розгортання історичної політики та ресурсу формування національної ідентичності. Сукупність суспільних практик, що мають на меті конструювання або модифікацію історичної пам'яті шляхом застосування символічного насильства формують комплекс явищ та процесів, що складають сферу історичної політики. Формування та впровадження історичної політики здійснюється державними інституціями або впливовими суспільними групами і втілюється у формі символічного насильства, тобто нав'язування смислів, символів, значень, цінностей. Символічне насильство ґрунтується на врахуванні об'єктивних умов функціонування суспільства та особливостей ментальних структур. Впровадження історичної політики демонструє зв'язок між розумінням технологій конструювання історичної пам'яті, якими оперують політики, лідери громадської думки, засоби масової інформації, і усвідомленням процесів, що відбуваються у масовому сегменті суспільної свідомості. Дискурсивні моделі історичної пам'яті використовуються як інструмент історичної політики на національному та локальному рівнях. Як ідеологічна інструменталізація історичної пам'яті, що спрямована на досягнення певних цілей у внутрішній політиці і на міжнародній арені, історична політика передбачає нав'язування потрібного бачення форм репрезентації колективних уявлень про минуле. Спонтанні прояви політизації минулого не відносяться до сфери історичної політики.

Ключові слова: історична політика, історична пам'ять, інструменталізація історії, інтерпретація, символічне насильство.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізувала проблеми, пов'язані з конструюванням уявлень про історію, що виступають засобом впливу на громадську думку всередині країни і за кордоном. На легітимізацію агресії спрямовані викривлені версії інтерпретації минулого, що виявляється у формі міфів, перекручування інформації про історичні події та факти. Історія, мова, релігія використовуються для виправдання застосування військової сили і розглядаються як інструмент пропаганди, культурної та духовної експансії в умовах гібридної війни.

Йдеться про явище історичної політики, дослідження якої в сучасних українських реаліях набуває особливої актуальності. Існує гостра необхідність аналізу засобів конструювання, форм функціонування та способів упровадження історичної політики. Формування історичної політики в Україні не мало системного характеру, що зумовило

процеси регіоналізації інтерпретацій історії та поглиблювало суспільні суперечності. У цьому контексті особливе значення має звернення до актуальних проблем історичної пам'яті, передусім до її використання з метою формування національної ідентичності та консолідації соціуму.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення феномену історичної політики передбачає зосередження уваги на галузі досліджень, яка в історіографії позначається як *memory studies* – словосполучення, що передбачає вживання конотативних відповідників. Проблема «студій пам'яті», що бере початок від дослідження М. Гальбвакса [1], спочатку містила низку невизначеностей, які спричинили тривалу полеміку щодо можливості створення єдиної теорії репрезентації минулого. В результаті утвердилася точка зору, що відокремлює похідну від символів і наративів публічного простору колективну пам'ять, від спонтанної індивідуальної пам'яті.

На сучасний дискурс пам'яті значною мірою впливають тенденції розвитку гуманітарного знання, предметне поле якого включає розмаїття методологічних парадигм, міждисциплінарних підходів, перетин та взаємовплив теоретичних засад різноманітних наукових традицій. В рамках українського дискурсу пам'яті дослідники розглядають пам'ять як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від численних чинників, зорієнтованістю на сюжети минулого, які через зв'язок із сучасністю впливають на майбутнє, демонструючи постійну актуальність феномену пам'яті [2, с. 49].

Концентруючи увагу на проблемах, пов'язаних здебільшого з дослідженням історичної пам'яті, вчені визначають цей концепт як сукупність уявлень про соціальне минуле, що існують у суспільстві на масовому і колективному рівнях з урахуванням їх когнітивного, образного та емоційного аспектів [3, с. 113]. Поняття «історична пам'ять» науковці трактують як здатність розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських стосунків і формувати на його основі уявлення про історію та своє місце в ній [4, с. 855]. На думку дослідників, історична пам'ять сприяє усвідомленню тимчасовості людського життя, а також підбору цінностей, яких потребує спільнота в поточний момент [5, 2007]. Вивченню історичної пам'яті присвячені дослідження, у яких цьому феномену надається визначальне значення у процесі вивчення історичної політики [6, 2012].

Вчені виокремлюють основні характеристики історичної пам'яті – соціальну детермінованість, відмінність від способів передавання біологічної інформації, визнання історичної пам'яті підґрунтям суспільної та індивідуальної свідомості, що впливає на розвиток історичної свідомості [7, 2008]. Феномен історичної пам'яті розглядається як форма «колективної» або «культурної» пам'яті, її різновид, що претендує на статус сконструйованої традиції. З цієї точки зору історична пам'ять виступає міфологізованою формою групових уявлень про минуле, які існують переважно у вигляді набору стереотипних дискурсів, симулякрів, символів, «місць пам'яті» [8, с. 134].

Резюмуючи термінологічні суперечки щодо концепту «історична пам'ять», слід визнати наявність широкого діапазону точок зору та дослідницьких настанов, а відтак – відсутність усталеної дефініції терміну. Більшість учених уникають нормативних дефініцій концепту «історична пам'ять», формулюючи їх через функції або суміжні поняття.

Щодо поняття «історична політика», то слід зауважити, що воно порівняно недавно утвердилося в академічному вжитку, маючи початкове поширення у публіцистиці та журналістиці. Наукове визначення терміну сформулював німецький учений Е. Вольфрум [9, с. 25], що трактує історичну політику як вид діяльності та галузь політики, де соціальні актори використовують історію для досягнення політичних цілей. Головне питання історичної

політики, за оцінкою вченого, полягає у впровадженні в суспільну свідомість певної версії бачення та репрезентації минулого.

Обґрунтований характер має дефініція історичної політики як різновиду політики, мета і зміст якої полягає у цілеспрямованому конструюванні та утилітарному використанні в політичних цілях історичної пам'яті, інших форм колективних уявлень про минуле та його репрезентацій, включаючи професійну історіографію [8, с. 135].

Сукупність соціальних практик, що спрямовані на репрезентацію або модифікацію певних образів минулого, актуалізованих сучасним політичним контекстом, дослідники визначають як політику пам'яті. Тобто, політика пам'яті стосується переважно інтерпретації минулого і формується з огляду на певні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави, а також характер політичної влади [2, с. 49]. З огляду на це політика пам'яті характеризується процесами актуалізації, вибірковості, зосередження уваги на певних подіях, героях, місцях та одночасного ігнорування інших.

Оскільки в Україні історична політика є відносно новою сферою дослідження, варіанти наукового визначення поняття «історична політика» не набули значного поширення. Частіше, ніж у науковому дискурсі, це словосполучення фігурує в політичних дискусіях і публіцистичних статтях, тому термін «історична політика» потребує ґрунтовного концептуального осмислення та методологічного обґрунтування.

З огляду на це мета дослідження полягає у з'ясуванні соціокультурного потенціалу форм та засобів історичної політики. Досягнення мети передбачає визначення функціонального змісту поняття «історична політика», розкриття специфіки боротьби за інтерпретацію минулого в публічній площині у контексті розгортання практик символічного насильства, з'ясування суспільного значення конструювання топонімичного простору та шанування пам'яті як засобів історичної політики.

Виклад основного матеріалу. Виникнення та еволюція явища історичної політики обумовлені розвитком індустріального суспільства, що супроводжувався стандартизацією національних мов, появою публічної політики, масової освіти. Історична політика стала невід'ємною складовою внутрішньої і зовнішньої політики держави, що вимагає ефективного нав'язування суспільству вигідних моделей уявлень про минуле. Очевидно, що без маніпулювання історією та колективною пам'яттю неможливе їх цілеспрямоване використання з метою продукування ідеології, утвердження політичних дискурсів, формування лояльного ставлення громадян до держави. Водночас, при збереженні статусу найбільш впливового агента у сфері інформаційної політики та регулятора суспільних відносин, держава втратила монополію на використання минулого.

У найширшому розумінні термін «історична політика» означає діяльність, що включає суспільні практики, спрямовані на використання минулого для досягнення певних цілей. Очевидно, що концептуалізація поняття історичної політики потребує врахування її складових, детермінант, функціонального потенціалу. Йдеться про боротьбу впливових суспільних груп за утвердження своїх версій інтерпретації колективного минулого, заходи влади у сфері формування національної ідентичності, обґрунтування бачення місця країни у системі міжнародних стосунків тощо.

У рамках політики держави історична політика виявляється у здійсненні владою контролю за використанням моделей історичного минулого. Ця діяльність реалізується в організації історичної освіти, створенні інформаційного продукту, культурних заходах, комеморативних практиках, символічному маркуванні соціального простору [10, с. 102]. Йдеться про корегування ставлення до фактів і подій шляхом відбору інформації, переписування підручників історії тощо, тобто розгортанням боротьби за

інтерпретацію минулого [11, с. 46]. Соціальні інститути покликані задовольняти суспільну потребу у створенні нових моделей бачення минулого. Використання таких форм як ресигніфікація традицій, історичних постатей, подій, явищ має на меті національно-культурний вектор розвитку суспільства.

Прикметно, що аналіз процесів, зміст яких підпадає під визначення поняття «історична політика», спонукає вчених оперувати терміном «політика пам'яті», розглядаючи означені поняття як синоніми. Науковці трактують політику пам'яті як систему заходів, що здійснюються з метою уніфікації індивідуальних уявлень про минуле з єдиною логікою національного історичного наративу, у контексті чого відбувається інструменталізація історії. При цьому концепт «історична пам'ять» виступає метафоричним конструктом та інструментом політики пам'яті.

У процесі формування політики пам'яті влада організовує ментальне буття об'єкта впливу у вигідний для себе спосіб, втручаючись у невластиві в усталеному розумінні сфери свого функціонування. За оцінкою вчених, владні відносини пронизані розрахунком, а раціональні тактики дій завжди спрямовані на досягнення максимального ефекту [12, 2003]. Очевидно, що одним із найбільш дієвих ресурсів влади у процесі конструювання політики пам'яті є історична пам'ять.

Отже, зміст понять «історична політика» та «політика пам'яті» охоплює діяльність, спрямовану на інструменталізацію історії, використання історії та пам'яті у внутрішній і зовнішній політиці. Якщо історична політика виступає результатом конструювання історичної пам'яті та інших форм колективних уявлень про минуле з метою досягнення політичних цілей, то політика пам'яті більшою мірою виражає характер інтерпретації минулого з огляду на владні відносини та поточний політичний контекст.

Політика пам'яті більше пов'язана з формуванням історичної пам'яті, тоді як історична політика використовується державою для вирішення актуальних політичних завдань шляхом переформатування неоднозначних сторінок історії під необхідні параметри. Так, у внутрішній політиці основними цілями історичної політики є легітимізація або делегітимізація влади, конструювання національної ідентичності. На зовнішній арені історична політика спрямована, зокрема, на обґрунтування територіальних претензій, формування негативного іміджу країни-опонента. Дослідники вказують на дещо вужчий зміст терміну «політика пам'яті» стосовно поняття «історична політика», оскільки політика пам'яті не охоплює практик втручання у сферу професійного історієписання та дидактичної історії [8, с. 135].

Очевидно, що розгортання історичної політики є полем зіткнення інтересів, ідеологічних розмежувань та з'ясування стосунків між державними інституціями, партіями, громадськими організаціями і рухами, релігійними спільнотами, іншими соціальними акторами. Тому поряд із діяльністю держави важливою складовою історичної політики є публічна боротьба суб'єктів суспільного життя за інтерпретацію колективного минулого, зокрема історичних подій. У зв'язку з цим вчені зазначають, що події можуть спровокувати такої гостроти конфлікт інтерпретацій, який виводить за межі евентуальної згоди проблему автентичності реальності [13, с. 19–20].

Аналіз соціокультурного потенціалу засобів історичної політики потребує застосування концепції символічного насильства, згідно з якою цілеспрямований вплив на ментальні структури суб'єктів має на меті трансформацію сприйняття й оцінки соціальної дійсності [14]. Визнання легітимності влади передбачає несвідоме прийняття продукованих нею смислів і цінностей, тому йдеться про структурний примус. Символічна система, де взаємодіють значення і смисли, є простором протистояння і об'єктом суперництва

різних типів сприйняття. Надання смислам легітимного характеру є не лише способом пояснення владою соціальних відносин, а й засобом обґрунтування їх пізнавального та нормативного тлумачення.

Основою символічного насильства є розуміння об'єктивних умов функціонування соціальної системи і особливостей ментальних структур. Тому зв'язок між соціальними умовами розгортання символічного насильства і реакцією суб'єкта суспільних відносин на зміни в соціумі простежується на прикладі перейменування топонімів і комеморативних практиках.

Об'єкти топоніміки є важливим компонентом символічного простору суспільства, що маркує соціальний простір та структурує суспільні відносини, перебуваючи у полі постійного ідеологічного та політичного зацікавлення як складова культурно-історичного дискурсу [15]. Так, апологети радянського режиму нові топоніми впроваджували з метою формування ідентичності. Поняття «типове радянське місто» асоціювалося з уніфікацією, шаблонними назвами топонімів та місць пам'яті, переважно на честь партійних і радянських діячів і знаменних подій. Інформація, спогади, що стосувалися «іншого» минулого, витіснялися з міського ландшафту, отже – з історичної пам'яті.

Впровадження в Україні топонімів із національним змістом відбувається в рамках процесів декомунізації та дерусифікації шляхом перейменування або використання нових назв. Як ресурс конструювання символічного простору об'єкти топоніміки містять значущі для суб'єктів культурно-історичні, геополітичні, соціально-економічні смисли. Відтак об'єкти топоніміки є не лише важливим сегментом соціокультурного життя, а й засобом втілення історичної політики.

З об'єктами топоніміки тісно пов'язані комеморативні практики – сукупність дій та об'єктів (ритуалів, церемоній, пам'ятників, меморіальних комплексів), спрямованих на репрезентацію історичного наративу, значущого для значної частини суспільства. Як і стратегії формування топонімічного простору комеморативні практики передбачають розуміння механізмів включення суб'єктів у соціально-просторові ландшафти.

В рамках просторового структурування суспільного життя виникає низка ознак ідентифікації, важливим елементом якої виступають «місця пам'яті». Поряд із відображенням специфіки регіону своєї локації «місця пам'яті» втілюють загальні особливості реалізації історичної політики. Усвідомлення широким загалом суспільного значення комеморативних практик забезпечується шляхом збереження та культивування «місць пам'яті» як фрагментів втрачених життєвих зв'язків [16]. На сучасному етапі до таких практик, без сумніву, належить облаштування Алеї почесних поховань загиблих учасників російсько-української війни та меморіальні знаки, встановлені у місцях масової загибелі мирних мешканців.

Висновки. Форми і засоби інструменталізації історії утворюють комплекс практик, спрямованих на формування історичної політики. Соціокультурний потенціал історичної політики репрезентується її основними функціями, а саме: символічною, що полягає у наданні значущості певним подіям; інтерпретативною, яка виявляється у трактуванні події згідно потреб поточного моменту; ідентифікаційною, що формує національну ідентичність. Історична політика тісно пов'язана з розумінням технологій формування історичної пам'яті та процесів, що розгортаються у масовій свідомості. Конструювання або модифікація уявлень про минуле використовується у внутрішній політиці, наприклад, у сфері перейменування топонімів, та зовнішньополітичних відносинах, зокрема, для обґрунтування територіальних претензій або анексії. Ефективними засобами історичної політики, що сприяють формуванню національної ідентичності, виступають об'єкти топоніміки та

комеморативні практики. Як стандартна форма зловживання уявленнями про минуле історична політика передбачає різноплановий вплив на опонентів, що виявляє її конфліктогенний потенціал. Аналіз змістового наповнення засобів конструювання історичної політики свідчить про відсутність єдиної історичної політики. У кожній країні чи в конкретному політичному контексті впроваджуються специфічні моделі історичної політики.

Список використаної літератури

1. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. 254 p.
2. Киридон А. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Історичні і політологічні дослідження*. Спец. випуск. 2018. С. 45–53.
3. Киридон А. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініціювання. *Україна – Європа – світ*. Міжнар. зб. наук. праць: Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 3. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 112–116.
4. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. № 15. 2006/2007. С. 855–862.
5. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика. 2007. 376 с.
6. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: реорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
7. Зерній Ю. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С. 32–39.
8. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.
9. Wolfrum E. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1999. 532 p.
10. Серета В. В., Мазурик О. В. Політика пам'яті в Україні: між загальнонаціональним та регіональним рівнями. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1045. С. 101–109.
11. Boreiko Y. G. Event as a transformation of everyday life modus of social being. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. № 14. P. 42–49.
12. Foucault M. (2003). The Will to Truth. Trans. A. Sheridan. London: Routledge [in English]. 243 p.
13. Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики. За ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. Київ: НаУКМА, 2017. С. 19–20.
14. Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*. 1989. Vol. 7. № 1. P. 14–25.
15. Борейко Ю. Г. Соціокультурна детермінанта феномена символічного насильства. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2020. № 1. С. 5–8.
16. Ассман А. Форми та трансформація культурної пам'яті. Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.

SOCIO-CULTURAL POTENTIAL TOOLS OF HISTORICAL POLICY**Yurii Boreiko**

*Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of History, Political Science and National Security,
Department of Political Science and Public Administration,
Chopin str., 24, 43025, Lutsk, Ukraine*

Tetiana Fedotova

*Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of Psychology, Department of General and Clinical Psychology,
Bankova str., 9, 43021, Lutsk, Ukraine*

The article's purpose is to clarify the socio-cultural potential of the forms and means of historical policy construction. Based on an interdisciplinary approach, the functioning of historical politics peculiarities in the form of public competition for the interpretation of the past are substantiated, the potential of toponymic space and commemorative practices as means of deploying historical politics and a resource for the formation of national identity is revealed. A set of social practices aimed at constructing or modifying historical memory through the use of symbolic violence form a complex of phenomena and processes that make up the sphere of historical politics. The formation and implementation of historical policy are carried out by state institutions or influential social groups and are embodied in the form of symbolic violence, that is, the imposition of meanings, symbols, meanings, values. Symbolic violence is based on taking into account the objective conditions of society functioning and the peculiarities of mental structures. The introduction of historical policy demonstrates the connection between the understanding of historical memory construction technologies, which are operated by politicians, leaders of public opinion, mass media, and awareness of the processes taking place in the public consciousness mass segment. Discursive models of historical memory are used as a tool of historical policy at the national and local levels. As an ideological instrumentalization of historical memory that is aimed at achieving certain goals in domestic politics and the international arena, historical politics involves imposing the necessary vision of the representation forms of collective ideas about the past. Spontaneous manifestations of past politicization do not belong to the sphere of historical politics.

Key words: historical politics, historical memory, instrumentalization of history, interpretation, symbolic violence.